

Český financ osvobozuje rusínskou ženu

Pavel Janáček

Román Jarolíma Schäfera (1904–1967) *Slzavé údolí*, který jsme do stejnojmenné antologie (JANÁČEK 2018) zařadili jako příklad tematizace Podkarpatské Rusi v sešitových románových edicích 30. a 40. let 20. století, vyšel poprvé v září 1940 v týdeníku *Večery pod lampou* č. 37 (SCHÄFER 1940).¹ Podkarpatoruské téma bylo v tu chvíli v české literatuře přítomné už téměř celé dvacetiletí a neznámé nebylo ani čtenářům románových magazínů. Koncem ledna 1939, tedy v době, kdy se schylovalo k rozpadu již tak okleštěného Česko-Slovenska a k okupaci Podkarpatské Rusi, publikovala například Gita Šponarová – další autorka naší antologie – v *Krásném románu* romanci *Huculská píseň lásky*; čtvrt roku před Schäferovým románem se v *Čtení pro ženy* objevilo lyrizující vyprávění o lásce z téhož prostředí od Františka S. Jaroše *Byli jsme si souzenci*. Podkarpatská Rus, jak nejmladší ze svých čtyř zemí, přičleněnou k Československu mezinárodními smlouvami z let 1919–1920, nazývala první republika (samo pojmenování hrálo důležitou roli v politickém i kulturním zájmu okolních států o toto teritorium, srov. ŠVORC 2007: 5), byla navzdory dikci posledně zmíněného titulu v tu chvíli minulostí. Její území v březnu 1939 obsadilo Maďarsko, krátké období československé vlády nad východním cípkem střední Evropy skončilo, koncem války jej pro sebe zabral Sovětský svaz (IBID.: 255–262).

Co pokračovalo a co trvá dodnes, byla česká paměť sounáležitosti s tímto územím. Vynoření se tematického komplexu Podkarpatské

1 Text zařazený do tohoto sborníku je součástí připravovaného souboru literárněhistorických črt *V božím mlýnu*. Črty kontextualizují rozmanité rysy jednotlivých románů z antologie *Slzavé údolí a jiné příběhy ze starých večerů pod lampou*.

Rusi v sešitových románových edicích právě v okamžiku, kdy se politická realita společného státu stala minulostí, lze chápat jako mezník ve fungování kulturní paměti, který nazveme prahem idealizace. V historickém okamžiku, kdy se druhá republika proměňovala v nacistický protektorát, byl v prostoru populární kultury podkarpatoruský topos izolován od rozporných hodnot, kterými jej naplnily literární a politické diskuse první republiky. Podle literární historičky Ludmily Lantové ukázala česká konvenční próza již v průběhu 30. let 20. století (zmiňuje v této souvislosti román Jana Vrby *Duše na horách*, 1931) Podkarpatskou Rus „jako přírodně krásné, ale sociálně zaostalé prostředí, jehož tlak musí překonávat a jež svým působením povznáší český inteligent“ (LANTOVÁ 1982: 244). Právě toto pojetí sešitové románové edice dále mytizovaly. Pokračovaly v přisvojování si Podkarpatské Rusi jako pouhého exotického zrcadla, „subalterního Jiného“ (SAID 2011: 183) české kultury, vypůjčíme-li si slova dnešních postkoloniálních studií, jejichž perspektiva začíná být v bohemistice pro uchopení vztahu české kultury nejen k Podkarpatské Rusi, ale i ke Slovensku využívána (srov. např. KRATOCHVIL 2015, TUREČEK 2016). Reprezentovaly Podkarpatskou Rus jako prostor vyplněný nedotčenou přírodou, v níž může český člověk obnovit svou energii v kontaktu s archaickými silami Země, a obsazený zaostalou společností, kterou mají Češi za úkol zbavovat její divokosti, povznést ji na úroveň současné civilizace. Z enigmatické „země beze jména“, jak nazval první knihu svých podkarpatoruských reportáží z roku 1932 Ivan Olbracht, se i působením románových magazínů stávala „země zaslíbená“, použijeme-li titul jiného, o patnáct let mladšího literárního díla, Tomečkova románu z roku 1947.

Obě linie melancholického mýtu Podkarpatské Rusi – „přírodní“ i „osvětová“ – zasahují českou kulturní paměť do současnosti. Svědčí o tom jak dodnes vycházející reedice děl zmíněného Jaromíra Tomečka, spisovatele, který na extrakci „přírody“ z podkarpatoruského toposu založil svoji tvorbu,² tak kupříkladu epizoda *Loupežník* (2000) z druhé řady televizního seriálu *Četnické humoresky*. V ní je strážmistr Arazím nucen odjet z Brna na Podkarpatskou Rus a jako pomyslný

² Naposledy Česká národní bibliografie zaznamenává románové vyprávění o rybě (BAR-TUŠKOVÁ 1977) *Stříbrný lipan* (9. vydání, 2015) a nový výbor *Ryba a hvězda a jiné prózy* (2016).

starší bratr přesvědčit kamaráda z legií, aby namísto zbojnicením vyřešil svou neutěšenou ekonomickou situaci rozumně a bez násilí, odchodem za prací do Ameriky.

Podkarpatská Rus vstoupila do české literatury počátkem 20. let 20. století, kdy první pronikavé črty o „zemi pravěku i daleké, úžasné budoucnosti“, jež se „vynořila jako ostrov z vln poslední války k podivu sousedů a k největšímu podivu vlastnímu“ (DURYCH 1993: 27), publikoval v *Lidových novinách* Jaroslav Durych (část z nich zařadil do knížky *Toulky po domově*, 1938; srov. VLADYKOVÁ 2000: 361–365). Durych byl v roce 1921 převelen jako vojenský lékař do Užhorodu, z nějž první republika udělala metropoli své nejvýchodnější součásti, a strávil zde půldruhého roku jako pomyslný předvoj těch českých literátů, které v dalších letech zavedla na východ státu služba a kariéra, turistický, politický či umělecký zájem. Zájem nejpřednějších autorů o podkarpatoruský topos kulminoval od konce 20. do poloviny 30. let 20. století řadou reportážních i fikčních děl. Postavy „z horské Rusi, znějící jako housle“ (VANČURA 1958: 150) zkoumali Vladislav Vančura i Karel Čapek, Vančura v lyrickém románu *Poslední soud* (1929) a v experimentální filmové koláži *Marijka nevěrnice* (1934), kterou režíroval, Čapek mimo jiné v románu *Hordubal* (1933). Představu okna vedoucího do hlubin minulosti, v němž lze zahlédnout vlastní způsob života v předmoderních dobách, vyjádřil Ivan Olbracht po reportážích (naposledy jako *Hory a staletí*, 1935) v baladickém románu *Nikola Šuhaj loupežník* (1933).

Možnosti, které ze vztahu k nově přičleněnému území pro uměleckou imaginaci vyvstávaly, byly pro stát bez imperiální zkušenosti v lecčems bezprecedentní. Jak postihl Jan Mukařovský, Podkarpatská Rus „v české literatuře v období mezi oběma světovými válkami sehrála roli krajiny exotické“ (MUKAŘOVSKÝ 1958: 156). Česká kultura v ní získala geograficky a v přeneseném smyslu i časově vzdálený prostor („Karpatské lesy jsou hluboký čas, čas vlající hřívy z dob přepadů,“ psal Vančura /1958: 80/), kam mohla projektovat svou představu divočiny – tedy ten z chronotopů zakládajících strukturu evropské kultury, v němž podle Daniely Hodrové západní lidstvo v moderní době hledá „svou ztracenou přirozenost a současně duchovní dimenzi existence“ (HODROVÁ 1994: 135).

O interpretaci československé přítomnosti na Podkarpatské Rusi byl na literárním poli sváděn intenzivní zápas. Vašek Káňa

(*Zakarpatsko. Reportáž ze života ukrajinského proletariátu v Československu*, 1932) a po něm další komunisté a radikální socialisté prezentovali Podkarpatskou Rus jako československou kolonii, kritizovali to, co považovali za prosazování české kulturní nadřazenosti a za hospodářské drancování země. Ivan Olbracht ve svých reportážích napsal:

Tak velká část každé koruny, která se zde vydá, ať za zboží, ať na úroky, ať na daně, ať na pokuty, ať na železnici, ať na biograf, ať na vlastenecké nadšení, jde na západ do Čech ze země, stále ze země. Zde zůstává jen bída, hlad a nadmutá břicha dětí. [...]

35 tisíc lidí ovládá hospodářsky, politicky i jazykově zemi se 709 tisíci obyvateli, z nichž jest 447 tisíc Rusínů a ostatní jsou Maďaři, Židé, Němci, Rumuni a Cikáni, tak podle pořadí početnosti. Jeden proti dvaceti. Při posledním sčítání byl ještě jeden proti třiceti. Neboť stoupl-li za deset let počet všeho obyvatelstva o 20 procent, vzrostli Češi o 78 procent, to jest o více než 15 tisíc. Ale tak tomu bylo vždy u všech kolonizátorů a ve všech koloniích. (OLBRACHT 1932: 31 a 37)

Do *Nikoly Šuhaje loupežníka* se tento antikolonialistický diskurz promítl postavami četníků a dalších představitelů ozbrojené moci republiky. Ti v románu vášnivou brutalitou svého jednání zapadají do kontextu místní archaické kultury, nad níž by správně měli stát. V důsledku úspěchu Olbrachtova románu se právě na interpretačním poli, vymezeném pojmy „četník“ a „zbojník“, tedy vztahy zákona, spravedlnosti a státní moci, v literatuře 30. let 20. století marxistická kritika českého kolonialismu nejviditelněji srážela s míněním těch, kdo se s představou české mise na Podkarpatské Rusi jako záruky osvobození a překonání zaostalosti místního obyvatelstva naopak ztotožňovali.

Významně se v této polemice angažovali sami „kolonisté“. Nebylo náhodou, že známá snaha eliminovat právní cestou kulturní a politický neklid vyvolaný *Nikolou Šuhajem loupežníkem* vzešla z prostředí státního aparátu na Podkarpatské Rusi, z užhorodského policejního velitelství (WÖGERBAUER – PÍŠA – ŠÁMAL – JANÁČEK 2015: 751–752). Když tento pokus o cenzuru narazil na ochranu, kterou první republika poskytovala vysokému literárnímu umění (Olbracht získal za román státní cenu), pokoušely se stejné kruhy eliminovat „šuhajovský“ vliv

diskurzivní cestou: publicistickými a literárními polemikami, jejichž smyslem bylo postavy zbojníka a četníků přeznačit. Nástrojem těchto snah se stal román *Sami* (1936) četnického redaktora a spisovatele Bohumila Mladého a profesionálního autora populární beletrie Jindřicha Snížka (v knize se podepsal pseudonymem R/aoul/ Gordon).

Mladého a Snížkova próza oslavovala nositele československé státní moci na Podkarpatské Rusi jako ochránce zájmů slovanského obyvatelstva a světloonošů rozumu. Šlo o explicitní polemiku s Olbrachtovým románem, motivovanou přesvědčením, že „duši Rusínově jest potřebí něčeho zholá jiného než legendy – bdělé snahy po rovnováze, slovech i skutcích lásky, zakládajících chuť k práci a víru v spravedlnost. Tuto snahu měly a mají na Podkarpatské Rusi bezpečnostní orgány, především četnictvo“ (MLADÝ – GORDON 1936: 4).

Jestliže radikální socialisté spatřovali hlavní problém Podkarpatské Rusi v neurvalé aktivitě české měšťácké politiky a českého kapitálu, Mladý se Snížkem jej interpretovali jako konflikt nacionální. Četníky prezentovali jako spojence Rusínů proti místním Maďarům a Židům. Ti podle románu pouze předstírají lojalitu k novému režimu, ale ve skutečnosti vykořisťují venkovské obyvatelstvo a konspirují proti Československé republice. Příjmení Šuhaj patří v románu zápornému protagonistovi, mocnému lesnímu správci, kterého četníci nechají nakonec vsadit do vězení pro velezradu. Naopak zbojník jménem Klapuk se s českými četníky sblíží a pomáhá jim. V tragickém vyvrcholení příběhu, při ozbrojené přestřelce s nepřítelem, pokládá dokonce život spolu s četnickým velitelem.

Mladého a Snížkův opus lze charakterizovat jako (literárně nepřilíš zdařilý) kolonizační román dobrodružného typu. K jinému, utopicko-budovatelskému typu inklinovala *Pusztá* (1937) Josefa Knapa, označená za „koloniální román“ již ve své době (srov. NOVÁK 1937). Vyprávěla o strastiplných počátcích nové zemědělské osady na jihozápadním okraji Podkarpatské Rusi, poblíž maďarských hranic. Nositeli osvěty nebyli u Knapa představitelé státní moci, ale čeští rolníci přicházející do stepi, která je ohrožuje svou materiální i mravní vyprahlostí. Kolonisté jsou v románu obklopeni primitivně smýšlejícím i jednajícím domorodým obyvatelstvem, hospodaření jim komplikují úřady a zároveň nesou na svých ramenou metafyzickou vinu za to, že s domovem opustili rodnou půdu. Navzdory individuální tragice a mnoha

jednotlivým ztroskotáním nakonec osadníci z Knapova románu zapouštějí jako skupina v divočině kořeny, „obracejí pusztu a ona je“ (KNAP 1937: 204), probouzejí zem, která do té doby „nekonala celou svou plodivou funkci“ (IBID.: 181). Sami vidí prospěch, který přinesli domorodé populaci: „...u Rusínů se dá rozeznat, kdo pro to má oči, začátek pokroku takového, jakého jiný národ neviděl“ (IBID.: 182).

Co o Podkarpatské Rusi napsal Jarolím Schäfer? A kam se na škále mezi antikolonialistickým a kolonialistickým diskursem zařadil svým *Slzavým údolím*?

Schäfer – rodák z Hané, který po založení rodiny nedokončil studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a stal se učitelem – působil v letech 1930–1938 na obecných, měšťanských a odborných školách na Podkarpatské Rusi. V době svého působení v Užhorodě a v prvních týdnech po něm publikoval Schäfer v pražských denících na podkarpatoruské téma jen několik fejetonů (SCHÄFER 1934, 1939a, 1939b). Napsal však tehdy vlastivědnou příručku, jejímž úkolem bylo přiblížit Podkarpatskou Rus školní mládeži. Šlo o schematicky beletrizovanou cestopisně-výkladovou prózu s chlapeckým hrdinou. Základní historická, politická, zeměpisná, etnografická a hospodářská fakta byla v knížce *Jeďte s námi na Podkarpatskou Rus* (1937) navěšena na cestu nastávajícího gymnazisty za strýcem, který na východě republiky pracuje jako úředník, a na společné putování po různých částech země, při němž strýc dětem zprostředkovává pohled na místní poměry, konformní se státní ideologií:

„Komu nyní náleží Podkarpatská Rus?“ ptala se Ančka.

„Nyní patří k Československé republice, po světové válce se k ní dobrovolně připojila. Před válkou patřila Maďarům,“ vysvětloval strýček.

„Spravovali Maďaři Podkarpatskou Rus dobře, strýčku?“ tázal se Zdeněk.

„Špatně. Za maďarské vlády nebylo rusínských škol a ten chudý a dobrý rusínský lid trpěl velikou bídou tělesnou i duševní.

„Tatínku, kolik je vlastně nyní na Podkarpatské Rusi obecných škol?“ tázal se bratránek Jirka.

„Obecných škol s vyučovacím jazykem ruským je 450. Za Maďarska nebyla ani jediná. Jen na některých maďarských školách

v rusínském kraji se mohlo vyučovati náboženství jazykem rusínským. Na Podkarpatské Rusi máme též 156 škol s vyučovacím jazykem československým, neboť zdejší lidé chtějí, aby se jejich děti naučily také státnímu československému jazyku. Mluvil jsem nedávno s jedním panem notářem, který působí na Verchovině, hornaté oblasti nedaleko polských hranic, a ten mi říkal, jak i tam do nezapadlejších vesniček vniká kultura.“ [...]

„A proč se, strýčku, Maďaři nestarali o vzdělání rusínského lidu?“ tázal se Zdeněk.

„Lid nevzdělaný neví nic o světě, nepřemýšlí – je lepším otrokem a Maďaři chtěli mít z Rusínů otroky, kterým by mohli vládnout a býti pány nad jejich životem i smrtí.“

„Ale my z nich přece nechceme míti otroky,“ povídal Zdeněk.

„Samozřejmě, my chceme, aby se stali vzdělanými občany demokratického státu a sami mohli řídit osudy své krásné země. Zatím není dostatek rusínských úředníků, a proto všechna volná místa v úřadech jsou obsazena Čechy a Slováky. Až bude dosti vzdělaných Rusínů, dostane se zemi samosprávy, autonomie, bude zde v Užhorodě sněm a Rusíni si budou sami vládnouti.“ (SCHÄFER 1937: 17–18)

V období po Schäferově návratu z Užhorodu do historických zemí na podzim 1938 se podkarpatoruské motivy mihly jeho sbírkou povídek *Lidé od prostého stolu* (1943), nejzřetelněji v *Baladě o toulavé Julišce*, jejíž zápletku utváří pudová sexualita, zločin (infanticida) z vášně, pověrečná kultura i emigrace do Ameriky. Styl sbírky byl ovšem krajově odosobněný. Odpovídalo to její významové dominantě, jíž byla konfrontace starosvětské venkovské kultury s pokročilejším moderním životním stylem. Potlačení regionálních atributů dobře ukazuje anekdota s falešným čertem, který se čerstvé vdově představuje jako posel jejího zesnulého manžela a láká z ní majetek i důvěrnosti. Zpracování této anekdoty, které se v podobě povídky *Dobrodružství s čertem* dostalo do *Lidí od prostého stolu*, lze ve verzi zařazené do této sbírky jen obtížně geograficky či etnograficky lokalizovat. Jména některých vesničanů snad ukazují k Valašsku, ale čtenář si v zásadě může povídkový děj promítnout do libovolné vesnice s ponocným a četnickou stanicí. Stejnou anekdotu použil Schäfer také v II. a 12. kapitole *Slavého údolí*, kde je ovšem její podání

o poznání přiblíženo realistické stylizaci. Postavy používají rusínštinu a motivace děje se tváří jako místně typická (v čertovi hlavní hrdina románu, výpomocný dozorce finanční stráže Václav Severa, poznává podloudníka, který ho nedávno při boji v horách zranil).

Významnější motivickou souvislost s Podkarpatskou Rusí než Schäferovy povídky měl jeho román *Cesta Martina Kovandy* (1947). Přestože jde o svého druhu bildungsroman, sledující život titulního hrdiny od dětství po zralý věk, dvě třetiny textu jsou věnovány několika letům jeho působení v Užhorodě, kde vyučuje češtinu na církevním učitelském ústavu a kde si také mezi studentkami nachází manželku. Navzdory tomu, že jde o dívku z prosté rusínské venkovské rodiny, jen jedinkrát se v románu v souvislosti s jejím zjevem zmíní kulturní svéráz – při náhodném setkání obou postav mimo město je studentka oblečena v „nádherném rusínském kroji“ (SCHÄFER 1947: 192). Obvyklé komponenty podkarpatoruského toposu známé z ostatní české literatury – vícejazyčnost zahrnující kromě rusínštiny jidiš, maďarštinu, němčinu; dramatická krajina; folklor; magická spiritualita a lidová architektura; materiální chudoba; divoká příroda – v románu absentují. Prostorem děje je převážně město, interiéry církevních či školských institucí, postavy vesměs náleží k intelektuálně-umělecké elitě, tématem románu jsou jejich charaktery a osobnostní gesta – bohémství, vznešenost apod. Podobně jako v jiných Schäferových prózách, i v *Cestě Martina Kovandy* jde tedy navzdory autobiografickým motivům především o ideovou konstrukci. Román slouží jako etická literární laboratoř, v níž je zkoumán vztah mezi vůlí individua ovládnout důsledky vlastního jednání a vyšší mocí, pomyslnými silami osudu, které si s úmysly člověka pohrávají podle své vůle.

Martin Kovanda je koncipován jako záporný hrdina, který se v důsledku křivdy z dětství rozhodl ubližovat všem kolem sebe. Jeho skutky se však pravidelně obrací ve svůj opak a v životech osob, jimž se pokoušel ublížit, se projevují jako dobro. Zapříčinit cizí neštěstí a smrt se Martinu Kovandovi povede až v závěru vyprávění, když se naopak pokusí bližnímu pomoci – odvrátí jednu ze studentek učitelského ústavu od rozhodnutí vstoupit do kláštera. Z manželského svazku s bezcitným hrubiánem ji vysvobodí až skok pod vlak.

Ačkoliv tedy podkarpatoruské motivy najdeme ve třech dalších Schäferových dílech, román *Slzavé údolí* jako jediný od začátku do

konce vyrůstá z toposu Podkarpatské Rusi jako exotického místa, divočiny, Jiného české kultury. Obsahuje také, jakkoli v miniaturizované podobě, všechny jazykové i tematické komponenty, kterými byl tento topos v české literatuře 30. let 20. století konstituován.

Jedna z těchto komponent zasluhuje zvláštní poznámku vzhledem k roku 1940, kdy Schäferův román vyšel. Jde o čtyři zmínky o Židech. Poukazy k pestré skladbě místní populace a antropologické exkurzy o jednotlivých podkarpatoruských etnikách – Rusínech, Romech, Madarech a právě Židech – byly nedílnou součástí tematického komplexu Podkarpatské Rusi od samého počátku. V tomto směru nejde tedy o nic výjimečného. V *Slzavém údolí* jsou Židé zmíněni dvakrát v souvislosti s krčmou, jednou s loupeží na majitelce krámu. Poslední zmínka je o „židovských náhoncích“ (SCHÄFER 2018: 228) na polské straně hranice, kteří dodávají dobytek pašerákům.

Počínaje rokem 1942 se v sešitových románových edicích objevily dvě desítky programově antisemitských románů a *Večery pod lampou*, kde vyšlo i *Slzavé údolí*, byly na počátku této kampaně (SUK 2011). K ideologickým strategiím zmíněných antisemitských románů patřilo, že v nich Židé byli obsazováni do rolí zločinců. Lakonická zmínka v *Slzavém údolí* o Židech jako dodavatelích podloudníků postrádá ovšem náležitosti těchto pozdějších antisemitských textů. I když nevíme, zda marginalizace židovské komponenty (srov. naopak její osamostatnění v Olbrachtově povídkovém triptychu *Golet v údolí*, 1937) je projevem autorovy snahy vyhnout se antisemitským konotacím, anebo součástí miniaturizace, k níž obecně dochází při transformaci stylových či tematických struktur rozpracovaných ve vysoké literatuře v textech literatury populární (JANÁČEK 1999), zůstává faktem, že stojí zcela stranou hlavního děje (totéž platí pro ostatní tři zmínky), je prostá explicitního hodnocení, nespojuje se s antisemitsky stereotypním popisem fyziognomie či charakteru, se zesměšňováním jazykového projevu postav apod. Geneticky naopak očividně souvisí s předchozím textovým korpusem literatury o Podkarpatské Rusi, v němž bylo spojování Židů s obchodem s ilegálním zbožím nebo s pašováním vcelku běžné. Již v Durychových črtách, stojících na počátku formování tohoto literárního tématu, se ostatně čte tato synopse jakéhosi podkarpatoruského příběhu: „Pohraniční hvozd, financové, pašeráci. Žid rád pašuje. Mladý, krásný, vzrostlý poručík, jako hora. Náhodou se potkají“ (DURYCH 1993: 21).

Jak správně píše Mona Körte, literární věda nedisponuje bezpečnými kritérii, na jejichž základě bychom dokázali odpovědět na otázku, je-li určitý text projevem literárního antisemitismu, anebo není, zda ideologické stereotypy (mezi nimi ty antisemitské) jsou vtažením do principiálně ambivalentních literárních textů „opakovány“, nebo „narušovány“, zda se jimi do textu pouze vepsal literární a kulturní kontext, jehož je příslušná ideologie součástí, nebo jde o výsledek autorova záměru aktualizovat tuto ideologii a způsobit, aby se podle ní chovali i čtenáři (KÖRTE 2015).

Pro Schäferův román bezpochyby platí, že tradici podkarpatského tématu nerozvíjí směrem k programovému antisemitismu, který jsme zmínili v souvislosti se sešitovými románovými edicemi od roku 1942 dále. Přistoupíme-li ovšem k textu s dostatečnou dávkou podezření, jak to – a to ze svého hlediska oprávněně – dělá současná „angažovaná imagologie“ (SOUKUP 2013: II, 16–32), i Schäferův text ztratí svoji nevinnost. Stereotypní pozadí má nepochybně již samo spojování Židů s krčmářstvím a obchodem. Mona Körte navíc připomíná, že při uvažování o literárním antisemitismu byla (tak jako v literární vědě vůbec) dlouho podceňována perspektiva čtenáře. Pomyslíme-li na něj, vynořuje se otázka, jak podobné marginalizované a miniaturizované stereotypy působily na podzim 1940, v kontextu tehdejší oficiální antisemitské propagandy a segregáčnických předpisů. Četl by je jako neutrální i Jiří Orten, který jen o několik týdnů později, 27. 10. 1940, ve známém deníkovém záznamu působivě shrnul zákazy, jimiž je postupně omezován jeho svět? (ORTEN 1958: 303–304).

Vraťme se po této diskusi zpět k celku Schäferova románu. Základní dějový rámec *Slzavého údolí* – mladý financ, začínající dozorce finanční stráže (tedy celník), přichází do hor na severu Podkarpatské Rusi u polských hranic, kde se střetá s pašeráky a kde si v jejich středu nachází svou vyvolenou – nás nenechává na pochybách, že půjde o román kolonizační, a to dobrodružného typu. Rozpravu o zbojnictví ze 13. kapitoly, jejímž smyslem je zbavit vzpouru vůči státní moci romantického nimbu, můžeme chápat zároveň jako součást děje i jako metaliterární komentář, kterým se Schäferův román hlásí k nedávným sporům mezi antikolonialistickým a kolonialistickým diskurzem o Podkarpatské Rusi.

Na škále mezi oběma těmito postoji přitom *Slzavé údolí* zaujímá extrémní pozici. Málokde byla idea kulturní převahy Čechů a s ní spojené civilizační mise podána v tak obnažené formě jako v této Schäferově beletristické prvotině, jejíž protagonista dobývá karpatskou divočinu puškou i srdcem. Spisovatelé jako Karel Čapek nebo Ivan Olbracht pojednávali o duchovním životě podkarpatoruských venkovanů s úctou. Obdivovali hloubku místní religiozity, její tajemnou a zázračnou tvář, v níž jako by se křesťanství potkávalo s pohanstvím. V *Slzavém údolí* je o tradiční spiritualitě také řeč. Její nositelka, vědma Baltovička, je ovšem vylíčena jako fyzicky i morálně odpudivé stvoření, zaostalá „čarodějnice“ (SCHÄFER 2018: 230), která poškozují zdraví svých rodáků a mimo jiné slouží četníkům jako informátorka. Součástí sblížení hlavního hrdiny, finance Václava, s rusínskou dívkou Olenou je proto Olenino oddělení od Baltovičky, slib daný Václavovi, že již Baltovičku nebude navštěvovat, nebude u ní hledat odpovědi na otázky, které ji trápí. Jak se ukazuje při pravoslavném pohřbu Oleniny matky, z obřadů, v nichž jeho vyvolená vyrostla, je v sobě Václav schopen probudit pochopení jen pro ty křesťanské.

Transformace rusínské dívky v nevěstu českého pohraničníka má tři fáze. Nejprve je to kulturní konverze, s níž v Olenině případě započal dávno před Václavovým příchodem na Podkarpatskou Rus školský systém – jako žákyně české měšťanky se naučila výborně česky a seznámila se zde s moderními vědeckými poznatky o světě. Právě na ně může Václav apelovat, když ji odvrací od magické lidové kultury. Druhou fází je odnětí Oleny vlastní rodině, její vysvobození z područí mužů ze Slzavého údolí: souseda, který Olenu sexuálně obtěžuje, i otce a bratra, kteří mu Olenu přislíbili. Odjezd na Českomoravskou vrchovinu, za Václavovou matkou, a s ním spojené přemístění do nového, bezpečnějšího domova je třetí, závěrečnou fází této proměny.

Teoretická postkoloniálních studií Gayatri Chakravorty Spivaková označila výklad kondenzovaný ve větě „bílé muži zachraňují hnědé ženy před hnědými muži“ za typický narativ imperialismu (SPIVAK 2006: 33, srov. též SPIVAK [b. d.]). Vlastní analýzou významů sebe-upalování vdov v indické kultuře poukázala k systému předsudků, na jejichž základě kolonizující kultura konstruuje představu domorodé ženy jako oběti patriarchátu a svůj nárok na dominanci uplatňuje

skrze vyprávění o jejím osvobození. Příběh rusínské dívky vyrvané českým financem z rukou jejích rodáků, dívky, která je „tichá a pokorná jako kus černého chleba na mozolné dlani“ (SCHÄFER 2018: 268) silných mužů – nejdříve otce a bratra, a potom českého finance Václava – proslulou tezi Spivakové nepřipomíná náhodou.

Prameny

DURYCH, Jaroslav

1993 *Duše Podkarpatské Rusi*; ed. Jaromír Hořec (Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi – Česká expedice)

JANÁČEK, Pavel (ed.)

2018 *Slzavé údolí a jiné příběhy ze starých večerů pod lampou*; ediční zpracování Milena Vojtková (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR)

KNAP, Josef

1937 *Pusztá* (Praha: Novina)

MLADÝ, Bohumil – GORDON, R.

1936 *Sami. Podkarpatoruská rapsodie o zločincích, ženách a bojovnících* (Praha: Volné sdružení stavovských pracovníků čs. četnictva v Praze)

OLBRACHT, Ivan

1932 *Země beze jména. Reportáže z Podkarpatska* (Praha: Otto Girgal)

ORTEN, Jiří

1958 *Deníky Jiřího Ortena*; ed. Jan Grossman (Praha: Československý spisovatel)

SCHÄFER, Jarolím

1934 Podkarpatoruské lepty, *České slovo* 26, č. 103, 5. 5., s. 2–3

1940 *Slzavé údolí, Večery pod lampou* 1, č. 37, 18. 9., s. 9–42

1937 *Jedte s námi na Podkarpatskou Rus*; podepsáno J. S. Hanák (Praha, Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva českoslovanského – Filiálka v Brně a v Banské Bystrici)

1939a Mukačevská kuriosita, *Lidové noviny* 57, č. 50, 28. 1., s. 1–2

1939b Cikán Ferenc Jožka, *Lidové noviny* 47, č. 152, 24. 3., s. 2–3

1947 Jarolím Schäfer: *Cesta Martina Kovandy* (Brno: Zář)

2018 *Slzavé údolí*, in *Slzavé údolí a jiné příběhy ze starých večerů pod lampou*; ed. Pavel Janáček (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR), s. 209–286

VANČURA, Vladislav

1958 *Poslední soud* (Praha: Československý spisovatel)

Literatura

BARTŮŠKOVÁ, Sylva

1977 „Karpatské prózy Jaromíra Tomečka“; *Česká literatura* XXV, č. 3, s. 236–246

HODROVÁ, Daniela

1994 *Místa s tajemstvím. Kapitoly z literární topologie* (Praha: KLP)

JANÁČEK, Pavel

1999 Dobrodružné romány jako čtvrtá varianta Schulzova literárního jazyka, in *Literární archiv* 31. „Ale mne tato doba bolí“. Karel Schulz básník, prozaik a novinář (Praha: PNP), s. 143–162

KÖRTE, Mona

2015 „Judaus ex machina a „židovské perpetuum mobile“. Technika, nebo demontáž jednoho typu literárního antisemitismu?“, *Slovo a smysl* XII, č. 24, s. 253–265

KRATOCHVIL, Alexander

2015 *Borderland. Zakarpatská Rus očima Ivana Olbrachta*, *Respekt* XXVI, č. 27–28, 29. 6., s. 102–105

LANTOVÁ, Ludmila

1982 „Doslov“, in Ivan Olbracht: *Hory a staletí* (Praha: Československý spisovatel), s. 240–261

MUKAŘOVSKÝ, Jan

1958 „K Vančurovu Poslednímu soudu“, in Vladislav Vančura: *Poslední soud* (Praha: Československý spisovatel), s. 151–168

NOVÁK, Arne

1937 Pokus o český román koloniální; podepsáno A. N., *Lidové noviny* ILX, č. 598, 28. II., s. 9

SAID, Edward W.

2011 „Reprezentování kolonizovaných: mluvčí antropologie“, přel. Martin Ritter, in Anouar Abdel-Malek, Chinua Achebe, Aimé Césaire, Achille Mbembe, Edward W. Said, Ngũgĩ Wa Thiong’o: *Postkoloniální myšlení II*; ed. Vít Havránek (Praha: Tranzit.cz), s. 178–199

SOUKUP, Daniel

2013 „*Cikáni*“ a česká vesnice. *Konstrukce cizosti v literatuře 19. století* (Praha: NLN)

SPIVAK, Gayatri Chakravorty

2006 „Can the Subaltern Speak?“, in Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin (eds.): *The Post-colonial Studies Reader* (London – New York: Routledge), s. 28–43

[b. d.] Může mluvit subalterní člověk?, in Zbyněk Baladrán, Vít Havránek (eds.): *Atlas transformace* [on-line] <<http://www.monumenttotransformation.org/atlas-transformace/html/s/subalterni-clovek/muze-mluvit-subalterni-clovek.html>>, přístup 15. 8. 2016

SUK, Pavel

2011 „Antisemitské romány v sešitových románech Čtení pro ženy a Večery pod lampou v letech 1942–1944“, in Dagmar Magincová (ed.): *O protektorátu v socio-kulturních souvislostech* (Červený Kostelec: Pavel Mervart), s. 185–199

ŠVORC, Peter

2007 *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946*; přeložil Miroslav Ottomanský (Praha: NLN)

TUREČEK, Dalibor

2016 „Mezi pocitem zrady a kolonialismem. Obrazy Slovenska v české poezii od Štúra k První republice“, in Peter Zajac (ed.): *Štúr, štúrovci, romantici, obrodenci* (Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV), s. 341–369

VLADYKOVÁ, Věra

2000 „Soupis díla Jaroslava Durycha a literatury o něm“, in *Jaroslav Durych. Život, ohlasy, soupis díla a literatury o něm* (Brno: Atlantis), s. 353–782

WÖGERBAUER, Michael – PÍŠA, Petr – ŠÁMAL, Petr – JANÁČEK, Pavel a kol. 2015 *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře, 1749–2014*. Sv. I, 1749–1938 (Praha: Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR)